

DOÇ. DR. NECMETTİN KIZILKAYA:

Sözleşme ahlakı, disipline edilmiş bir hayatı gerektirir

RÖPORTAJ: YAHYA AYYILDIZ

Müslüman toplumların sözleşme ahlakı konusunda atacakları en önemli adım, disipline edilmiş bir yaşam biçimini benimsemektir. Müslümanlar, sözleşme ahlakına uyma noktasında hayatı bir bütün olarak ele almalı ve hayatın her noktasına vahyin tesir etmesini sağlamalıdır. Fakat Müslümanlar hayatın bütününe bu perspektiften bakmadığı için ibadetlerin ruhunu hayatın bütününe aksettirememektedirler.

Sözleşme denildiğinde ne anlaşılmalıdır ve iş hayatında ne tür sözleşmeler yapılır?

İnsanın yeryüzündeki varlığı, yaratılışının ilk anından itibaren sözleşmelerle yürümektedir. İslam düşüncesinde birey, Allah ile bir sözleşme yapar ve yeryüzüne bir sözleşme ile gelir. Biz, bu sözleşmeye “kâlû belâ” deriz. Kâlû belâ, insanın yaratılmadan önce Rabbine söz vermesi ve Rabbi ile misakta bulunmasıdır.

İnsan, dünya hayatını yaptığı bir takım sözleşmelerle sürdürür. Bu sözleşmelerin nitelikleri ise birbirlerinden farklı olabilmektedir. Örneğin bireyin yaratıcısıyla, diğer bireylerle, toplumla ve toplumların diğer toplumlarla olan farklı sözleşmeleri bulunmaktadır. Hukuk dediğimiz alan ise bu sözleşmelerle kurulu olan insani ilişkiler ağını düzenlemektedir. Örneğin evlilik, sonuç olarak sözleşme üzerine tesis edilen bir kurumdur.

Tekrar ifade edecek olursan insanın yeryüzüne geldiği ilk andan itibaren hayatını sürdürmesi ve başkalarıyla ilişki kurması, sözleşmeler

aracılığıyla gerçekleşmektedir. Toplumsal hayatın istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi, ancak gerçekleştirilen sözleşmelerle mümkün olmaktadır.

Cari hukuktaki “sözleşme” konusu, İslam hukukunda “akit” bahsinde ele alınmaktadır. Bu iki yaklaşım arasında nasıl bir ilişki vardır?

Sözleşme, akit veya diğer bir ifadeyle kontrat, iki şeyi birbirine bağlamak ve birbiriyle ilişkilendirmek anlamlarına gelmektedir. Sözleşme iki taraflıdır ve taraflar belli bir amaç için birbirleri ile ilişki kurarlar. Örneğin iki taraf arasında söz konusu olan bir satım sözleşmesi ise bu sözleşmeye mevzubahis olan şey; bir üründür. İki taraf arasında yapılan bir kira sözleşmesinde ise sözleşmenin konusu; bir menfaattir/kullanım değeridir. Buradan yola çıkarak akit ile iki insanın sözünün birbirine rabt edilmesi sağlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bütün hukuk sistemleri aynı mantıkla işlemekte ve akitler söz konusu olduğunda birbirine benzenmektedirler.

Hukuk sistemlerinin farklı oldukları noktalara gelecek olursak, İslam Hukukunun –biz buna fıkıh ilmi diyoruz– günümüzde uygulanan cari hukuktan (pozitif hukuk) ayrıştığı yönler ne ise sözleşmelerde ortaya çıkan farklılıklar da aynı şekilde kendini gösterir. Şu da bir gerçek ki; hukuk sistemlerinin birbirine en çok benzediği alanlar sözleşmelerdir. Çünkü sözleşmeler dünyanın pek çok kültüründe birbirine benzer kurallara tabi olan alım satımı konu edinirler. Örneğin bir kişi bir maldan istifade etmek maksadıyla bir sözleşme yapmaktadır. Bu işlem, bundan bin yıl önce böyle yapıldığı gibi bugün de böyle yapılmaktadır. Dahası, söz konusu sözleşmeler farklı toplumlar arasında da benzer biçimlerde gerçekleştirilmektedir. Bu sebeple zaman ve bölgeler değişse de sözleşmelerde temel farklılıklardan söz edilemez. Özellikle uluslararası ticaretin oldukça yaygın bir hale geldiği günümüzde sözleşmelerin niteliği ve mahiyeti büyük oranda uluslararası standartlara uymak zorundadır. Örneğin Türkiye'deki bir işadami ile İspanya'daki bir işadami bir şirket kurup Fransa'dan aldıkları ürünleri Hindistan'a satıyorlarsa şirketin Türkiye, İspanya, Fransa ve Hindistan'da uygulanan yerel uygulamaların çok ötesinde ortak bir sözleşmeye doğru yönelmesinin gerektiği aşikardır. Kısacası günümüzde ticaretin uluslararası bir niteliğe bürünmesi sözleşmelerin de standartlaşmasına yol açmıştır.

Tarihte hukuk sistemlerinin birbirine yakın olduğu alanların başın-

da sözleşmeler gelmekle beraber günümüzde bunun daha da peçinlendiğini gözlemlemekteyiz. Buna karşın aynı tespiti ceza ve aile hukuku için yapmak zordur. Çünkü bu iki hukuk alanında toplumlar arasında önemli yerel farklılıkların olduğu söylenebilir.

Sözleşmeler hukuki metinler olarak hukukun konusu olmakla birlikte sözleşmelerin ahlakla da bir ilişkisi var mıdır?

Sözleşme, hukukun konusu olmakla birlikte sonuç olarak insanların birbirlerine karşılıklı olarak verdiği “söz”e dayanır. Sözlü olarak yapılan bu işlem; bir tarafın icabına diğer tarafın kabulüne ve tarafların irade beyanlarını ortaya koymalarına dayalı olarak A kişinin x malını y fiyatından B kişisine satmasını ifade eder. Yazılı hukuk metinlerinin henüz ortaya çıkmadığı dönemlerde sözleşmeler, insanlar arasında sözlü olarak yapılırdı. Sözleşmenin yazılı olarak yapılması ve hukuki metin hâline gelmesi ise son birkaç yüzyılın konusudur.

Sözleşmelerin ahlakın konusu olması, hukuk sistemlerinin ahlakla kurmuş oldukları irtibata göre değişmektedir. Tabii ki bu noktada farklı ahlak anlayışları olduğu ger-

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden 2001'de mezun olduktan sonra aynı üniversitede İslam Hukuku Anabilim Dalında yüksek lisans derecesi aldı. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde İslam hukuku alanında hazırladığı teziyle 2011'de doktorasını tamamladı. Kızılkaya'nın çalışmaları daha çok İslam hukuku ve ekonomisi alanlarında yoğunlaşmaktadır. İslam hukuku alanında yayımlanmış birçok çalışması bulunan Kızılkaya, aynı zamanda çeşitli akademik dergilerin yayın kurulu üyeliğinde ve bilim kurullarında yer almaktadır. Halen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Doçent olarak çalışmaktadır.

çeğini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ahlakın kaynağının akıl mı yoksa vahiy mi olduğuna dair yaklaşımdaki bu farklılık, doğrudan hukuk sistemlerini de etkilemektedir.

Dolayısıyla her sözleşmenin ahlakla olan ilişkisi, kültürel ortama göre farklılık arz edebilmektedir. Örneğin İslam hukuku gayrimeşru olan bir davranışı aynı zamanda gayri ahlaki olarak da nitelemektedir. Dolayısıyla sözleşmenin konusunun aynı zamanda ahlaki olmasını şart koşar. Sözleşme konusu ahlaka aykırı olduğu için rüşvet veya bir başkasını aldatma üzerine bir sözleşme yapılamaz. Çünkü İslam hukukuna göre eğer sözleşme konusu gayri ahlaki ise o sözleşme batıldır. Bir sözleşmenin batıl olması ise, o sözleşmenin “hiç doğmamış” ve “ortaya çıkmamış” gibi kabul edilmesi demektir.

Cari hukukta “konusu gayri ahlaki olan davranışlar, sözleşmenin konusu olamaz” denmektedir. Ancak İslam hukukunun gayrimeşru kabul ettiği bir işlem veya davranış, cari hukukta meşru kabul edilebilir veya bunun tam tersi de olabilir.

İş hayatında sözleşme taraflarına düşen hukuki ve ahlaki yükümlülükler nelerdir?

Bu konu oldukça geniştir. Çünkü İslam hukuku, hukuki ilkeleri ahlaki ilkelerden hiçbir zaman ayrı değerlendirmemektedir. Ahlak ile hukuk, et ile tırnak misali birbirinden ayrı tasavvur edilemeyen bir ilişkiye sahiptir. Bu sebepten dolayı her hukuki durumun ahlaki olması önemli bir kuraldır. İslam hukukundaki bir

.....
İslam hukuku, hukuki ilkeleri ahlaki ilkelerden hiçbir zaman ayrı telakki etmez. Her hukuki durumun ahlaki olması önemli bir kuraldır. Ahlak ile hukuk et ile tırnak gibi birbirinden ayrılamaz. İslam hukukundaki bir ilkenin hukuki olduğu ama ahlaki olmadığı asla söylenemez. Çünkü ahlaki olmadığı andan itibaren hukuki olma vasfını ve meşruiyetini de kaybeder.

ilkenin ahlaki olmadığı ama hukuki olduğu asla iddia edilemez. Çünkü herhangi bir ilke ahlaki olmadığı andan itibaren hukuki olma vasfını ve meşruiyetini de kaybeder.

İslam hukukunda iki taraf arasında gerçekleşen satım sözleşmesinde alıcıya sözleşme konusuna ilişkin yeterli bilgi verilmemesi, sözleşme konusu olan bir malın kusurlarının gizlenerek hile yapılması ve alıcının

bilgisizliği veya güveninin istismar edilmesi suretiyle ilgili tarafın zarara uğratılması kabul edilmemiş; bu durumların sözleşmenin sahih ve meşru bir şekilde doğmasını engellediği ifade edilmiştir. Benzer bir şekilde İslam hukuku piyasadaki fiyatlara müdahale edilmesi taraftarı değildir, ancak gayri ahlaki sebeplerle fiyat oluşumu söz konusu ise buna müdahale edip sözleşmeyi iptal eder. Her ne şekilde olursa olsun İslam hukuku, kâr maksimizasyonu yapmak yerine kârın ahlaki ilkeler çerçevesinde elde edilmesini öngörür. Dolayısıyla tarafların malın kusurunu gizlemesi, malı olduğundan farklı göstermesi ve hile yapması sözleşmenin sahih ve meşru bir şekilde meydana gelmesini engeller.

Sözleşme dediğimizde aklımıza daha çok iş sözleşmeleri ve özellikle de işçi-işveren arasındaki toplu iş sözleşmeleri geliyor. Bu sebeple toplu iş sözleşmelerinde işçi ve işverene düşen ahlaki yükümlülükler nelerdir?

İnsan, doğal olarak kendi faydasını artırma peşindedir. Ancak ister işçi ister işveren olsun her türlü yolu mübah sayarak fayda artırma peşinde koşmak, toplumsal barışı ve huzuru bozduğu gibi ahlaki yaklaşıma da uygun düşmeyecektir. İslam hukuku her iki tarafın da sorumlulukları olduğunu ifade etmektedir. Bu sorumluluklardan biri, Hz. Peygamber’in de ifade ettiği gibi, çalışanın hakkının, alın teri kurumadan verilmesi gerektiridir. Diğer taraftan işçiye de kendisine işveren tarafından emanet edilen iş aletlerinin korunması ve

verilen işin gereğinin yapılması gibi yükümlülükler düşmektedir. Her iki tarafın da kazanç ve menfaatin maksimizasyonundan önce ahlak ve şuurun farkında olması ve bunu öncelikli kılması gerekir. “İnsan insanın kurdudur” anlayışıyla hiçbir ilişki sağlıklı bir şekilde yürütülemez. Bunun yerine ahlaki bir yaklaşım olan “insan insanın kardeşidir” anlayışı hâkim kılınmalıdır.

Ahlaki kurallara uyulmamasının taraflar açısından ne gibi sonuçları olmaktadır?

Ahlaki kurallara riayet edilmeden sermayenin artırılmasının taraflar açısından iki yönden zararı olacaktır: Birincisi, eğer taraflar inanıyorsa ahirette bunun hesabının sorulacak olmasıdır. İkincisi de bu tür bir kazancın bereketinin olmayacağıdır. Bunlara ek olarak ahlaki kurallara uyulmadığında toplumdaki bireylerin enerjisinin verimsiz ve faydasız alanlara kanalize edilmesiyle toplumsal bir maliyet de ortaya çıkacaktır.

Pek çok işletme “iş etiği kuralları” yayınlamaktadır. Bu kuralların yayınlanması yeterli midir ve beklenen olumlu sonuçların elde edilmesinde yardımcı olmakta mıdır?

Öncelikle, iş etiği kurallarının yayınlanması sevindirici bir durumdur. Ancak iş etiği kurallarının yayınlanması tek başına elbette yeterli değildir. Burada ortaya konulan değerlerin kaynağının ne olduğu önemlidir. Bazen “etik kural” adı altında ortaya konulan ilkeler, güçlülerin kendi çı-

.....

Ahlaki kurallara riayet edilmeden sermayenin artırılmasının taraflar açısından iki yönden zararı olacaktır: Birincisi, eğer taraflar inanıyorsa, ahirette bunun hesabının sorulacak olmasıdır. İkincisi de bu tür bir kazancın bereketinin olmayacağıdır. Bunlara ek olarak ahlaki kurallara uyulmadığında toplumdaki bireylerin enerjisinin verimsiz ve faydasız alanlara kanalize edilmesiyle toplumsal bir maliyet de ortaya çıkacaktır.

.....

karlarına yönelik belirlediği kurallar olabilmektedir. Bununla birlikte etiği, sadece iş hayatıyla sınırlamak doğru bir davranış değildir. Etik kurallara iş hayatında riayet edip bu kuralları, hayatın diğer alanlarından soyutlayamayız. Sonuç olarak iş etiğinin, hayatın her alanında bir anlamının ve yerinin olması gerekmektedir.

Günümüzde sözleşme ahlakına yeterince riayet edilmekte midir? Sözleşme ahlakı konusunda duyarlılığın geliştirilmesi için neler yapılabilir?

Sözleşme ahlakına riayet edilmemesi, toplumsal hayata yön veren dinamiklerin ne olduğuyla doğrudan ilgilidir. Vahiy, hayata yön vermiyorsa birey, hileleri ve gayri ahlaki tutumları dikkate almaksızın kazancını her ne şekilde olursa olsun artırmaya çalışacaktır. Aynı şekilde ahlak, toplumsal hayata yön vermiyorsa maddi çıkarların güdümüne girmiş bir toplumsal ilişkiler biçimi ortaya çıkacaktır.

Müslüman toplumlarda dindar bireyler, bir taraftan ibadetlerini yerine getirirken diğer taraftan ibadetlerinin dışında kalan hayatlarında olduk-

ça seküler davranabilmektedir. Müslüman bireylerin hayatının bu şekilde bölünmesi, bireylerde sürekli olarak bir gerginliğe yol açmakta ve bireylerin gelgitler yaşamasına neden olmaktadır. Müslümanlar, bireysel hayatlarındaki ibadetlerini yapıyor olmanın verdiği tatminle yetinip hayatlarının diğer kısımlarında yaptıkları yanlışları önemsemeyebiliyor.

Özellikle sözleşme ahlakı konusunda Müslüman toplumun atacağı en önemli adım, disipline edilmiş bir yaşam biçimini benimsemektir. Aslında ibadetlerin tamamında disipline edici bir boyut vardır. Örneğin namaz ibadeti günde beş kez kişinin yaratıcısıyla ilişki kurmasına yol açması itibarıyla disipline edici bir niteliğe sahiptir. Aynı şekilde oruç ibadeti de kişinin yeme ve içme arzusunu disipline etmesi açısından önemlidir. Fakat Müslümanlar hayatın bütününe disipline edici bu perspektiften bakmadığı için ibadetlerin ruhunu hayatın bütününe aksettirememektedirler. Kısaca Müslümanlar, sözleşme ahlakına uyma noktasında hayatı bir bütün olarak ele almalı ve hayatın her noktasına vahyin tesir etmesini sağlamalıdır.